

Портрет краља Милутина

Апстракт: У раду је дат осврт на животни лик и дело краља Милутина и на његове живописе. Краљ Милутин је у току своје владавине подигао и обновио велики број цркава, што није успело ни једном српском владару. Скоро да ни једна од подигнутих и обновљених цркава није била без његовог лика. Он се појављује и тамо где краљево ктиторство није извесно. Рад даје иконографски преглед портрета од Милутинове младости у Ђурђевим Ступовима до дубоке старости у Грачаници и Хиландару. Да би нам слика краља Милутина била јаснија издвојили смо портрете у скупине.

Кључне речи: Краљ Милутин, портрети, фреске.

УВОД

„Током дуге владавине краља Милутина настало је толико његових портрета колико није добио ниједан други српски владар, осим можда цар Душан. Ако овде оставимо по страни оне из његових принчевих дана, очуване у Сопоћанима, лако ће се запазити да скоро ниједна од многобројних цркава које је краљ обнављао или подизао из основа није била без његовог лика, а он се појављује чак и тамо где краљево ктиторство није извесно, затим на иконама дарованим чувеним црквама, као и на новцу емитованом из његових кованица. Доста добро датовани, бар у мери да се може успоставити редослед њиховог настанка, ови портрети нам преносе лако препознатљив Милутинов лик, од његове младости, у Ђурђевим ступовима, до дубоке старости у Грачаници и Хиландару. Уз то, одећа и Милутинове краљевске инсигније показују преливе владарске иконографије, а место на којем је сликан, особе које га окружују и натписи који га прате, откривају дубља значења краљевих слика.

Поред најчешће представе побожног приношења дара Христу, што је био и основни садржај донаторских слика понављан вековима у средњовековној уметности, портрети краља Милутина су више него други у старом српском сликарству изразили и сложеност времена у којем су се испреплетала питања наслеђа престола, однос према прецима, брату Драгутину и синовима, везе са Цариградом и царем Андроником II и многа друга. Надахнути бурним збивањима у распону од 1282. до 1321. године, Драгутиновим предавањем престола брату у Держеву, њиховом потоњом сарадњом па

сукобима, Милутиновим политичким браковима, од којих је посебно био важан онај с византијском принцезом.” (Тодић 1988 : 32).

Милутин се у младости женио више пута. Прва жена звала се Јелена и први брак је трајао од 1273. до 1283. године. Друга жена звала се Јелисавета и била је са Милутином од 1283. до 1284. године. Била је сестра мађарског краља Ладислава IV и српске краљице Катарине (Каталине). Јелисавета је била калуђерица и Милутин се њом упознао на братовом двору. Због ње је отпустио прву жену и после великог скандала венчао се са свастикином сестром калуђерицом. Она му је родила женско дете (принцезу Царицу). Трећа жена звала се Ана и Милутин ју је отпустио 1299. године кад се као зрео човек оженио са Симонидом, кћерком византијског цара Андроника II. Тако, после више од од шездесет година, долази опет византијска принцеза, и то сама царева кћи, у породицу Немањића. Да бисмо боље објаснили ту праву галерију ликова, у првом реду портрете краља Милутина, издвојићемо их у сличне иконографске скупине, како би нам објашњења била потпунија и јаснија.

Старији портрети краљева Милутина и Драгутина

Старији портрети Милутина и Драгутина налазе се у комплексу самог манастира Ђурђеви Ступови, којег је подигао жупан Стефан Немања а обновио старији син Уроша I, Краљ Драгутин. Милутин (Стефан Урош II) насликан је у параклису као краљ поред своје жене Јелене, а 1282. године постаје брату савладар, па је ова слика вероватно настала после те године. То већ Иларион Руравац опажа, да је Јелена била у Србији год. 1282, јер се у натпису спомиње као краљица, тако би први брак Милутинов трајао од 1273 до 1282.(*Зборник Илариона Руравца I,Изд. Н. Радојчић, Београд,1934, 16-27*).

Фреске у Ђурђевим Ступовима

„Слике Немањића у капели у Ђурђевим Ступовима драгоцен су документи за историју старог српског портрета. У овој оштећеној капели показују се важне промене у композицији српских владарских слика. Прелаз од донаторског портрета ка репрезентативном лику владара не би био у нашој старој уметности ни изблиза тако јасан, да нам нису очувани ови скромни остатци некада импозантне галерије. Галерија Немањића у овој капелици носи у себи клице каснијих портретских композиција. На њој се истичу две особине каснијих портрета из XIV века, а то су : тежња за репрезентативним и оскудица ритма.” (Радојчић 1996,28).

После чишћења фресака у капели уочена је и фреска краља Драгутина како предаје престо краљу Милутину, у параклису у Ђурђевим Ступовима, сцена се налази у своду тог истог простора где се налази и портрет. Фреска датира из 1282/1283. године. Унутрашњи простор одговара византијским схватањима.

Портрети у Ариљу

Последњих година XIII века израђен је живопис цркве у Ариљу (Св. Ахилију). Сликаство у манастиру Св. Ахилија у Ариљу настало је 1296, како је накнадно установио арх. Ђурђе Бошковић по натпису куполе. (*Ђ. Бошковић, неколико натписа са зидова српских средњовековних цркава, Споменик Српске краљевске академије LXXXVII, Београд 1938, 8-9*).

Ариљска црква позната је још од 1219. године, као столица моравичког епископа. Српски историјски портрети не заузимају ни у једној српској задужбини тако важно место као у живопису у Ариљу. Одмах се примећује разлика према композицији владарских портрета у Ђурђевим Ступовима., Ктиторска композиција, која се разбија на две потпуно самосталне целине, за себе се сликају Немањићи-монаси, за себе Немањићи-лаици. У Ариљу део лаичких портрета сасвим губи везу с ликом Христа, коме се раније подносио модел. Портрети владара у нартексу распоређени су овако: десно од улаза је Св. Ахилије, пред њим, на јужном зиду Милутин, до Милутина насликан је Драгутин, лицем окренут гледаоцу. Поред Драгутина је натпис да је ктитор а поред Милутина да је краљ свих српских земаља и Поморја. Краљ држи с обе руке модел Ариља. Први пут у српској уметности чин доношења цркве Христу је удружен са сликом небеске инвеституре, што је сасвим изменило склоп слике. Између браће Драгутина и Милутина, у средини, изнад њихових глава појављује се у црвеном сегменту мало попрсје Христа. У Ђурђевим Ступовима је била репрезентативна фигура Милутина усамљена, а у Ариљу доминира репрезентативност, Ритам старих ктиторских слика тамо је био непрекидан, а овде је сваки покрет заустављен, једино гест Кателине подсећа на старе поворке донатора. Милутин је насликан као млад човек, тамносмеђе косе, карактеристичних косих очију и избаченог носа, како у десној руци држи жезло а у левој црвену акакију. Има исту круну као његов брат Драгутин и исти тамнопурпурни саκος са широким рукавима. Ариљски портрети се одликују високим квалитетом техничке израде. Важна промена увек је црвен колорит боје инкарната, па је боја на портретима живља од колорита светих лица. Дежевским

договором и карактер власти у Србији, пада у очи да је у Ариљу изостављена супруга краља Милутина. Аутори ариљских фресака су солунски мајстори“ (Радојчић 1996,31).

Портрети у Богородици Љевишкој у Призрену

Све до 1952. године фреске у унутрашњој припрати цркве Богородице Љевишке у Призрену биле су у највећим делом скривене слојем малтера и креча. После конзерваторских радова установљено је да је на источном зиду припрате насликан краљ Милутин и да је крај њега исписан дуг натпис. На супротном, западном зиду представљени су други знаменити Немањићи. Као и у Ариљу краљ има кратку смеђу браду, у десној руци има жезло, а црвено одело му је чудно украшено и уз бокове му је пришивена трака са двоструким низом бисера, док му је круна ниска као у Стефана Првовенчаног. Милутин је у припрати Љевишке можда приказан као ктитор, али то није сигурно и извесно јер је на крају дугачког натписа само поменут као ктитор, али без модела цркве у рукама, са ознакама једино државне власти. Фреске у Богородици Љевишкој настале су између 1310. и 1313. године. (В. Ђурић, *Византијске фреске, Београд 1974, 202*).

Портрети у Жичи

У Жичи је у периоду од 1309 - 1316. године у цркви Св. Спаса, над вратима која воде у припрату, насликана је илустрација Дамаскинове божићне химне. Краљ Милутин је насликан без Симониде, у композицији богослужбеног карактера. Краљ Милутин је обележен као Стефан краљ Урош, самодржац све српске земље и поморске, у пратњи својих дворијана и архиепископа Саве III и праћен вероватно жичким игуманом, монасима, певачима и свећоносцем. Сви су насликани у дну представе Божићне химне, над улазом у Жичу. Ова добро позната божићна стихира била је више пута насликана у XIII и XIV веку и касније, али су први пут у Жичи у њу укључени и савременици, српски архиепископ и краљ са својим пратњама, као учесници божићне службе. Ово место из стихире указује да је на фресци представљен тренутак доласка српског краља на службу, кад му у је у сусрет изашао архиепископ. Са осликаног фрагмента слике са десне стране, која је много оштећена, се ипак види да је на челу поворке стајао краљ Милутин. Милутинов лик је у горњем делу оштећен, иза њега стоји пет великаша. На жичкој фресци краљ Милутин је насликан испод пастира. Док су поједини ликови задржавали монументалност и достојанственост са почетка XIII века један део млађих жичких фресака одликују нова схватања типична за епоху краља

Милутина; увећан број и живи покрет на композицији, настојање да се опширније опише средина, као и мање обраћање пажње на лепоту ликова и композицијама, већ се у великој мери све потчињава приповедаљу. (*Петковић, В.Р, Жича, Старинар(1907), Н.С.Сл.2.(јачо реконструисана) Београд, 123,124,127.*)

Портрети у краљевој цркви Св.Јоакима и Ане у Студеници

Мала Милутинова црква у студеничком манастиру подигнута је 1314. године и посвећена је Јоакиму и Ани. На јужном зиду цркве, одмах десно од улаза, стоје ктиторски портрети - Милутин и његова жена Симонида. (*В. Р. Петковић, Манастир Студеница, Београд. 1924, сл, 71-72*). Портрети су смештени у прилично опширну композицију која је с формалне стране слабо повезана. У близини олтара стоји Христ, окренут на десно. Он десном руком благосиља а у левој руци држи отворену књигу. Пред Христом стоји Јоаким, сучелице окренут гледаоцу, до њега је насликана Ана с малом Богородицом у наручју. Иза Ане стоји Милутин с моделом задужбине, до краља је Симонида с великим жезлом у десници а иза Симониде насликани су, на западном зиду, Константин и Јелена. Краљ Милутин је насликан као човек у годинама с подужом брадом и с дугом косом која му пада на рамена и са обе руке држи велики модел задужбине и приноси га Христу посредством патрона цркве, светих Јоакима и Ане. Студенички портрети краља Милутина и краљице Симониде доста мењају изглед владарског лика. Настају промене у сликању портрета, што је резултат јачег грчког утицаја. Као прво, на портрету Милутиновом је нови колорит инкарната. Милутинов лик је идеализован, јасно су истакнуте краљеве косе очи, његов дуги нос и стиснута уста и све што се веома мало примећивало у Ариљу и Богородици Љевишкој овде је јасно истакнуто. Детаљи Милутинове студеничке слике су исцртавани са највећом пажњом.

Портрети у Старом Нагоричину

Краљ Милутин је 1313. године подигао на основама старије порушене цркве, храм Св. Ђорђа код Сарог Нагоричина. Живопис у храму су радили сликари Еутихије и Михаило, а храм је довршен 1318. године. Ктиторски портрети стоје на северном зиду припрате. Фреска је јачо оштећена, па се лица једва препознају. Портрет краља Милутина је спомен његове захвалности Св. Георгију због победе над Турцима у Малој Азији. Фреска приказује како Св.Георгије дарује краља мачем, а он узвраћа

светитељу моделом храма - Милутин је, дакле приказан као ктитор. (*Тодић, Б. Старо Нагоричино. Београд 1993, 118-122*).

Портрети у Грачаници

Црква Св. Богородице (благовештења) у Грачаници је живописана око 1320. године. У Грачаници је први пут осликана лоза Немањића. За лозу Немањића у Грачаници може се рећи да је она идеолошки обојена јер је подређена величању краља Милутина, истицању законитости његове власти и показивању права његовог сина да наследи очев престо. Чланови породице, небитни за потврђивање редоследа наслеђивања, су на сликама померени у бочне линије, али се пазило да се Константинов портрет нађе с десне очеве стране, где су редовно приказивани престолонаследници. Портрети Немањића су поредани у четири рада. Овој композицији посветио је рад (Б. Тодић *Краљ Милутин са сином Константином и родитељима монасима на фресци у Грачаници, Саопштења XXV, Београд 1993, 7-23*). Он је, чини се разрешио проблем: на фресци су са краљева приказани Јелена Анжујска и краљ Урош I, као монаси, а у средини, сада премазани плавом бојом и једва видљиви, били су, првобитно окером нацртани, ликови краља Милутина и његовог сина Константина. Христос Емануил над њима је обављао симболично инвестиру оца и сина двама крунама, које су касније замењене представама двају кукулиа, које Христос предаје Урошу I и краљици Јелени). Божански карактер своје власти и њен легитимитет краљ Милутин је последњи пут итакао у ктиторској композицији у Грачаници, у облику који до тада није био виђен у српској уметности. Фреска се налази у пролазу између припрате и наоса, краљ Милутин је на јужној, а краљица Симонида на северној страни. Одозго из темена лука, благосиља их Христос у попрсју, окружен херувимима, а два анђела с крунама слећу према краљевском пару. Краљ је приказан у свечаном чеоном ставу, обучен у црни сакос, а од инсигнија носи лорос и прави византијски камелаукион, док Симонида има раскошну хаљину и огртач, у левој руци држи жезло, а на глави јој је отворена круна с великим обоцима. Поред донаторског садржаја, краљ Милутин обема рукама држи модел цркве. Грачаничка слика укључује у себе и мотив симболичне инвестиуре владара, добро познатој византијској уметности.

Портрети у Хиландару

Портрет краља Милутина је пронађен у припрати католикона Хиландара испод слоја малтера из 1804. године. Милутин је на фресци приказан како византијском цару

Андронику II Палеологу предаје три повеље са златним висећим печатима у присуству Андрика III. Фреске су највероватније настале 1321. године, кратко време пре смрти краља Милутина. Живописац је истакао блискост краља и византијског цара. Изостављање Симонидиног лика покрај краља Милутина је очекивано кад се зна да је у светогорској средини било ограничено чак и представљање светитељки. (Ђурић, В. *Хиландарски Зборник 7, Београд 1989, 105-124*).

ЗАКЉУЧАК

На крају из предложеног текста и литературе употребљене за писање овог рада закључујемо да је краљ Милутин непосредно представљао харизматичну личност српске историје који је захваљујући својим знањима, вештинама и способностима и успео да влада дуги низ година. Управо у складу са темом овог рада, многобројни портрети краља Милутина вишезначно осликавају историјски период његове владавине као и изворни и незамењиви артефакти у погледу друштвених прилика и стања, и претензија, ликовних тенденција и стилских раздобља. из разлога јер су својевремено и настајали и егзистирали и развијали се изложени наведеним утицајима. По бројним извесним показатељима, броју подигнутих и обновљених цркава, краљ Милутин спада међу најугледније владаре и градитеље и Европе раног XIV века. Проматрајући и анализирајући његове портрете стичемо тачнију и потпунију представу развоја српског портрета између 1282 и 1321. године.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бошковић, Ђ. (1938). *Неколико натписа са зидова српских средњовековних цркава, Споменик Српске краљевске академије LXXXVII*, Београд.(8-9).
2. Ђурић, В. (1974). *Византијске фреске*. Београд. (202).
3. Ђурић, В. (1989). *Хиландарски зборник 7*. Београд.(105-124).
4. Тодић, Б. (1998). *Српско сликарство у доба Милутина* . Београд.
- 5.Тодић, Б. (1993). *Краљ Милутин са сином Константином и родитељима монасимана на фресци у Грачаници*, Саопштења XXV, Београд .(7-23).
- 6.Тодић, Б. (1993). *Старо Нагоричино*. Београд. (118-122).
7. Петковић, В. Р. (1924). *Манастир Студеница* Београд. (71 - 72).

8. Петковић, В. Р.(1907). *Жича. Старинар. Н.Р.сл.2.(јачо реконструисана)*. Београд.
(123,124,127) 98.
9. Радојчић, С. (1988). *Одабрани чланци и студије*. Београд.
10. Радојчић, С. (1996). *Портрети српских владара у средњем веку*. Београд.
11. Радојчић, С. (1934). *Зборник радова Илариона Руравца I*. Изд, Н. Београд.(16-27).

Milorad B. Pantelić

Portrait of King Milutin

Abstract: *This paper gives an overview of the life, work and character of the King Milutin, as well as his murals. During his reign King Milutin founded and restored many churches, which none of the previous Serbian rulers managed. Almost none of the founded and restored churches were without his image. He occurs even there where the king's patronage is not probable. This paper gives an overview of iconographic portraits of Milutin from his youth, in The Tracts of Saint George, to his old age, in Gračanica and Hilandar Monastery. In order to give clearer image of King Milutin, we singled the portraits out into groups.*

Key words: *King Milutin, frescoes, portraits.*